

Міркуючи про тематичний блок останнього числа «Філософської думки» за цей рік, ми вирішили присвятити його головним філософським подіям року, що минає. Адже залишається існувати не просто те, що відбулося, а лише те, що було збережено культурною пам'яттю. Однією з очевидних ознак інтелектуальної нерозвинутої країни є не так відсутність значущих інтелектуальних подій, як відсутність критичної рефлексії та продуктивної пам'яті стосовно того, що відбулося. Значуще чи незначуще, все поринає безслідно у забуття, як у болото. Зробити скромний внесок для зміни цього варварського стану речей, який позбавляє сенсу навіть неординарні інтелектуальні зусилля та результати, вважаємо своїм обов'язком. Можливо, кожен рік в останньому числі журналу доцільно згадувати все значуще, що відбулося у філософському житті за рік. Хай це буде антидотом для властивого багатьом відчуття, наче ми існуємо в якійсь духовній порожнечі.

Спочатку план полягав у тому, щоб члени редколегії визначили на свій розсуд найвагоміші події, а потім — шляхом їх узагальнення — ми виокремили ті, що будуть найбільш згадуваними, та присвятити їм тематичний блок. Однак цей шлях не привів до бажаних результатів, і тому одностайним рішенням редколегії обмежилися лише двома провідними подіями — у вітчизняному та зарубіжному інтелектуальному просторі. Незаперечне лідерство на українських теренах здобула боротьба філософської громадськості та людей, солідарних із нею, проти фактичного нищення вітчизняної філософії шляхом де-факто усунення її зі структури університетської освіти, що його розгорнуло МОН України на початку 2015 року. Другою подією вже у світовому — найближчим чином європейському — гуманітарному просторі стала шокувальна своєю млявістю (і то м'яко сказано!) реакція інтелектуалів на небезпечну руйнацію світового політико-правового порядку, що її заподіяла агресія Росії проти України, передусім перша від закінчення Другої світової війни територіальна анексія на європейському континенті (Крим). Причому руйнація чинного світового порядку — не просто фактичність того, що відбулося та відбувається, а відверто заявлена російським керівництвом програма зовнішньополітичних дій.

До цих двох головних подій додаються ще дві.

Перша — це огляд найвагоміших філософських книжок, що вийшли друком цього року. Приємно, що поточний рік був доволі рясним на гарні, високоякісні видання (і деякі з них розглянуто в рецензіях нашого часопису). Однак в огляді вирішено спинитися на безпрецедентних для українського філософування працях, які, безумовно, позначають якісно новий рівень теоретичної роботи.

Друга — доволі парадоксальна за змістом. Це — значущі події, які цього року (як і впродовж низки попередніх років) не відбулися. Не відбулися, попри нагальну потребу в них, усіма визнану актуальність та бажаність. Таких найважливіших подій, що не відбулися, ми виділили дві. Це, по-перше, Премії з філософії, традиція вручення яких була напроцуд вдало започаткована 2011 року, але не дістала подальшого продовження. По-друге, це ще більш стражденний Всеукраїнський філософський конгрес, який вперто не хоче відбутися вже протягом 20 (!) років (якщо рахувати від попереднього, проведеного у далекому 1995 році).

---

*Олег
Хома*

ФІЛОСОФІЯ НА МЕЖІ

Цьогорічні події, безперечно, становитимуть одну з найпримітніших сторінок історії вітчизняної філософії. І йдеться аж ніяк не про речі, які ми звикли асоціювати з історією філософії як науковою дисципліною: книжки, статті, доповіді, відкриття тощо. Цьогоріч вітчизняна філософська спільнота відчула подих історії як такої. Ми мали шанс око в око зустрітися з тим невмолимим і в чомусь фатальним перебігом «людських справ», у який зазвичай буваємо просто включеними й тому не помічаємо його. Так само ми не помічаємо атмосфери, якою дихаємо, доки, наприклад, не потрапимо у зону торнадо.

Про реформу освіти, зокрема філософської, розмови точаться давно, і тому на словах ми нібито до неї готові, ба навіть робили певні (доволі розрізнені й несистемні, якщо чесно) кроки в її напрямі. Але тільки тоді, коли подих історії актуалізується й постає із невидимих можливостей як невинний бурхливий потік, тільки тоді можна усвідомити справжню ціну своєї готовності. Не варто розглядати ці міркування як надміру пафосні, адже цього року філософія в Україні таки мала всі шанси припинити своє існування як інституціалізована форма освіти й науки, вперше після 50—60-х рр. ХІХ ст.

Ми чудово знаємо про специфіку реформ (маю на гадці ті, що хоч якось відповідають цьому поняттю, а не маскують вузькокорпоративні преференції) у вітчизняних умовах. Тимчасом як ця справа завжди потребує істотного інтелектуального опрацювання й інвестицій, у нас зазвичай обмежуються узгодженням певного кола інтересів і

набором досить загальних заходів, сподіваючись, що життя якось саме підправить вади проекту й нестачу ресурсів. Досвід останніх одинадцяти місяців свідчить, що теперішню реформу освіти роблять саме за таким сценарієм. Нібито є прогресивні та правильні орієнтири: компетентнісний підхід, університетська автономія, розвиток академічної мобільності, долучення до світової академічної спільноти тощо, але конкретні шляхи їх утілення ніхто продумати не встиг, відтак замість чіткої ефективної тактики маємо суцільні імпровізації. Імпровізації далеко не безневинні, адже йдеться про великі масштаби зрушень, отже — велику ціну «дрібних» прорахунків і помилок.

Утім, не перебільшуймо своєї значущості: ніхто, певна річ, не плекав монструозних планів і не збирався спеціально знищувати філософію через якусь патологічну ненависть до неї. Просто це майже сталося на практиці, але, як то кажуть, «без злого заміру», що, безперечно, має нас неймовірно тішити. Від теперішнього рубання лісу, виявляється, можуть відлітати тріски розміром із цілу академічну галузь! Мабуть, саме це і є свідченням справжньої «масштабності» реформ і далекоглядності та компетентності реформаторів.

Коротко нагадаю низку адміністративних рішень, які могли нам дуже дорого коштувати (зрештою, ще й досі невідомо, чим закінчиться ця пригода). Отже, 25.11.2014 вельми лаконічним наказом міністра освіти № 1392 було скасовано наказ його попередника (№ 642 від 09.07.2009 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента»). Наказ від 2009 року визначав перелік не лише дисциплін за вибором, але й тих гуманітарних предметів, що вважалися у вишах обов'язковими. Логічно було б очікувати, що міністр не просто зруйнує попередню систему простим посиланням на новоухвалений Закон про вищу освіту, але запропонує щонайменше нову систему збалансованості, своє стратегічне бачення того, яке місце в навчальних планах мають посідати загальноосвітні предмети як нефаксові: історія України, іноземна мова, філософія тощо. Натомість досить швидко з коментарів міністерських топ-менеджерів стало зрозумілим, що жодних роз'яснень не буде, оскільки університетська автономія несумісна з будь-яким диктатом, отже (феєричний висновок!) — і з формуванням навчальних планів. Про те, що навчальний план не дорівнює загальному стандарту освітньої діяльності, чомусь ніхто ввічливо не згадав, аби не зіпсувати свято автономії. Викладайте, посполиті, що вам до вподоби, хоч фізику, хоч лірику, жодне міністерство тут не указ. Шлюзи нестримної свободи відкрилися настільки раптово, що зненацька заскоченим освітянам лишилося, вочевидь, вдячно витирати сльози непідробної втіхи. На цей наказ майже не було громадської реакції, принаймні він не став сигналом для гуртування навіть тих, чий інтерес зачіпав безпосередньо.

Однак вже за місяць на філософів чекав справжній Перл-Гарбор. Під новорічну ялинку, 31 грудня, міністерство запропонувало до обговорення проєкт «Положення про порядок підготовки фахівців ступеня доктора філософії

та доктора наук в аспірантурі (ад'юнктурі) та докторантурі ВНЗ (наукових установ)». Термін обговорення спливав тридцять першого січня. Цей проект не передбачав жодних філософських курсів при підготовці докторів філософії з нефілософських дисциплін. Під час новорічних свят міністерські сайти зазвичай не є улюбленим місцем відпочинку широкої публіки. Можливо, креативні співробітники МОН на те й розраховували, що до кінця січня їхніх цінних пропозицій ніхто просто не помітить, а потім можна буде сказати, що мовчання — ознака згоди. Втім, наше міністерство, хоч би як воно того прагнуло, поки ще не набуло можливостей міністерства магії, тож його новації стали надбанням громадськості, й, завважмо, саме на Різдво.

І цей різдвяний подарунок не вельми тішив, адже сама собою окреслилася сумна перспектива: не згадавши й словом про філософію у зв'язку з бакалавратом і аспірантурою, Міністерство цілковито знищує її як навчальний предмет. Бо ніхто не врахував, що філософію переважно вивчають саме як загальноосвітній предмет в університетах на бакалавраті та в аспірантурі (технікуми й короткі курси для магістрантів не враховуємо, адже вони — простий наслідок загальної ситуації в університетах), а отже, усунути її з бакалаврату й аспірантури — те саме, що знищити її як академічну галузь. Спеціалізовані філософські факультети в такій ситуації автоматично втраять сенс, бо покликані готувати переважно викладачів філософії, яку, за нових умов, вже ніхто не викладатиме.

Чому незгадування за цих умов дорівнювало усуненню, поясню трохи далі. Нині ж варто зазначити, що обговорення цих пікантних перспектив одразу набуло неабияких масштабів у соціальних мережах, на пульсі яких пильно тримають руку й чільники міністерства. Філософи переважно бідкалися й обурювалися, колеги із суміжних «цехів» переважно не втручалися, проте окреслилася й чимала група протагоністів близького кінця «цієї псевдонауки» (як виявилось, для багатьох ненависної).

Утім, занадто яскравим «дискурсом ненависті» відзначалися явні фрики й екзоти, яких завжди не бракує в будь-якій юрбі. А от раціональні антифілософські аргументи зводилися до кількох:

1) мета вивчення філософії не-філософами незрозуміла, цей предмет лише відбирає час, не надаючи жодної користі;

2) філософію викладають чи не найгірше (і в сенсі некваліфікованості, і в сенсі хабарництва) за всі інші університетські дисципліни, тож і шкодувати нема про що;

3) філософія сьогодні — те саме, що вчорашній діамат, ідеологічний пережиток совка, якого давно слід було скараскатися;

4) філософи лише теревенять про якусь загальну методологію чи критичне мислення, а самі нічого не досягли, навіть у скопусівських виданнях не друкуються й не мають індексів цитованості — чого тоді варті їхні оповідки.

Зрештою, лунали й виваженіші голоси: мовляв, філософія, можливо, і має певну користь для освіти, але філософи (1) живуть у відриві від тих фа-

хових кафедр, студентам яких викладають, не беруть до уваги специфіки тих чи тих фахових напрямів, пропонуючи всім однаковий набір неунаочнених «сухих абстракцій»; (2) є пихатими й зарозумілими, не узгоджують своїх програм, не реагують на пропозиції, словом, «не чують».

У коментарях керівників МОН озвучувалися ті самі тези, проте не лише в соцмережах, а й в офіційних інтерв'ю, і це породжувало, безперечно, додаткову ейфорію від непорушної єдності «партії й народу». Усіх нас офіційно оголосили п'ятим колесом (якщо не гальмом) у стрімкому возі вітчизняної освіти й пообіцяли щільно попрацювати над виправленням такого прикрого непорозуміння.

Навряд чи є сенс тут обговорювати справедливість чи несправедливість цих звинувачень. Головне ж у тому, що в очах істотної частини далеко не найостанніших наших колег з нефілософських кафедр усталився негативний образ викладача-філософа. Імідж змінюється не аргументами в дискусії, а іншим іміджем. І це — одне з наших найнагальніших завдань, адже в ситуації, коли самому нашому фахові загрожувало зникнення, з-за меж філософської спільноти було чути голоси переважно тих, хто ставився до нас негативно. Якщо нашу освіту ще можна врятувати, то лише спільними зусиллями самих освітян. Але кому захочеться єднати зусилля з носіями майже еталонного чорного піару?

Одним з ключових чинників формування нового іміджу є публічна активність філософів, зокрема присутність у ЗМІ, у різного роду інтелектуальних проектах, інтерв'ю, оцінки й пропозиції з питань не лише освітніх, але й загальнополітичних тощо. На жаль, ми довгий час нехтували цією важливою діяльністю, хоча останній рік тут спостерігаються важливі зміни.

Повертаючись до опису подій, варто згадати, безперечно, ту глибоко езуїтську риторичку, до якої вдавалися прихильники «реформи» — чому ви боїтеся автономії, якщо такі чудові, як самі про себе кажете? Потрібну річ ніхто не викине на смітник, чого ж ви кажете про якесь знищення філософії? Її ніхто офіційно не заборонив, просто ніде не згадали та й усе. Якщо вона потрібна, то щойно автономізовані фізики й агрономи неодмінно включають її у свої навчальні плани. А якщо не потрібна — даруйте, ми тут не при справах, вох рорупі...

Жалюгідність цих гримас, до яких нібито поважні люди не соромилися вдаватися публічно, вражала найбільше. Бо непродуманість освітньої реформи, її відверта несистемність і неприв'язаність до конкретних умов впадала у вічі вже тоді. Адже базові умови освіти не змінювалися декларованою автономією, яка на практиці не відкривала жодних перспектив і не усувала жодних вад. Декларації про реформи й освіту світового рівня в країні, яка так і не визначилася, чим вона збирається заробляти на «європейський рівень життя» і яка саме освіта їй потрібна, наштовхували на одну думку: створюється чергова риторична завіса для банального урізання бюджетних витрат (зрештою, події 2015 року такий висновок лише підтверджують). Цього

рівня важко досягнути без європейських цінностей, до числа яких публічна брехня, даруйте, маніпулятивна риторика, вочевидь не входить.

Це сьогодні посадовці МОНу оголошують, що до автономії виявилися готовими лише 5—10 університетів, а більшість не знає, що з нею робити, навіть із «правом обирати самостійно предмети та курси для студентів». По-перше, усякому, хто хоч трохи знайомий з нашою освітою, ця неготовність була очевидна від початку (і цифри «5—10» — це лише політкоректний еквівалент брутального слова «жоден»), можна було одразу спитати компетентних людей і витратити рік на корисніші справи. Втім, по-друге, варто заступитися за наші виші: чому це вони не знали, що їм робити з навчальними планами? А от і знали, і то неабияк: вже в січні з багатьох українських міст колеги повідомляли про наміри адміністрації усунути філософію й інші загальноосвітні дисципліни, аби підтримати «своїх» у часи тотальних скорочень, затіяних тим самим МОНом (для справедливості варто сказати, що теперішній менеджмент лише продовжує справу багатьох попередників).

Очікувати виважених і незаангажованих рішень від системи, яка дбає лише про власну сорочку, могли тільки дуже наївні люди. І свіжого фактажу для осмислення не бракувало вже тоді, в січні. Наприклад, Ігор Лікарчук, тоді ще очільник Українського центру оцінювання якості освіти, 16 січня оприлюднив аналіз вступної політики вже «автономних» університетів. Виявилося, що ті переважно прагнуть отримати не якнайкращих студентів, а якнайбільше студентів: у правилах вступу «тести поглибленого рівня з української мови та літератури вирішили вимагати лише п'ять (!) університетів, а з математики — сім»¹.

Закралася думка: невже керівники МОНу геть усі є безнадійними ідеалістами й не знають ключового постулату герменевтики: розуміння визначається передрозумінням? Ви даєте комусь свободу? Знайте, вона на те й свобода, щоби зважати на свої власні, а не на ваші (нехай і нескінченно благі) резони. Зрештою, а чому ректори університетів мають думати про інтереси освіти в цілому, якщо про останню відмовляється дбати ніби центральний орган виконавчої влади з управління галуззю? «Шкурна» реакція є цілком природною в тих нормативних і економічних реаліях, справжнє поліпшення яких МОН мріяв замінити продукуванням прекраснодушних і не надто сумісних з життям папірців.

Варто наголосити ще раз: коли влітку 2014-го не надто відомі громадськості герої невидимого фронту героїчно виписували Закон про вищу освіту й сяк-так планували стратегію його впровадження, ніхто не планував неодмінно усунути з академічної царини саме філософію чи, скажімо, історію української культури. Задумувалися, навпаки, добрі речі: надати універси-

---

¹ Лікарчук, І. «Університетська автономія: перші коти за плоти». В: *Освітня політика. Портал громадських експертів*, URL = <<http://education-ua.org/ua/articles/355-universitetska-avtonomiya-pershi-koti-za-ploti>>.

тетам автономію, щоб вони змогли, нарешті, розкрити свій глибоко прихований потенціал. А оскільки фінансову автономію чи додаткові матеріальні стимули надати було важко, то зробили спочатку те, що здавалося «легким»: надали автономію у формуванні навчальних планів. МОН, маючи змогу, навіть за новим законом, втрутитися в будь-яку сферу діяльності університету, шляхетно самообмежився й пообіцяв не перейматися формуванням навчальних планів, хай би що до них, зрештою, потрапило. Передбачалося, що контролювати якість освіти до кінця 2015-го вже буде НАЗЯО, він і розрізнятиме добро й зло. Але, дивна річ, чомусь не все пішло по писаному в нашій у цілому ідеальній країні: НАЗЯО ще не було навіть в проекті (не працює він і досі), а контури повсюдних змагань з перетягування ковдри вже окреслилися. Однак, попри це, засадові баланси освіти все ж виявилися для МОН цілком прийнятною жертвою у тій грі, яку воно вело.

Мабуть, планувалося, що абсолютно автономні університети самі обиратимуть ті гуманітарні курси, які найбільше відповідають їхньому профілю: чисто філософські, чисто історико-культурні, комбіновані тощо. Але ж, за тим самим планом, отримавши автономію, університети одразу ж мали ускладнити умови вступу, щоби набирати якомога кращих студентів. Та цього чомусь не сталося, за всієї шляхетності міністерських планів. Те саме і з філософією: насправді були створені всі підстави не стільки для вільного формування найліпших навчальних планів, скільки для повного (і цілком законного) усунення філософсько-гуманітарного блоку з усіх навчальних програм для не-філософів. Проте для МОН це були дрібниці в порівнянні зі світлою абстракцією автономії та жорсткими вимогами міністерства фінансів, яке вимагало знайти кого «урізати».

І тут зненацька з'явилися філософи, які не захотіли зникати просто тому, що хтось про щось не подумав на початку. Ба більше, стали стверджувати, що автономію не слід розуміти примітивно, що забезпечувати базові баланси освіти й нав'язувати навчальні плани — речі зовсім різні. Тобто, по-перше, оскаржили монополію МОН на тлумачення того, в чому полягають блага для освіти й дух нового закону, а також, по-друге, вимагали якогось коригування обраної політики. Це був виклик, а в жорсткій адміністративній системі виклики кидають лише вороги. Цим і була зумовлена, на мій погляд, негативна риторика міністерських керівників саме на адресу філософів.

Але згодом виявилася ціла низка неврахованих раніше обставин, які не дали змоги просто відмахнутися від аргументації філософів. Передусім, згідно з новим Законом про вищу освіту, (1) елементами компетентності з будь-якої дисципліни є засвоєння «способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей»; (2) традиції Європейського освітнього простору та прогресивні вітчизняні традиції мають гармонійно поєднуватися в освітній політиці; (3) принцип збалансованості між загальнокультурною і професійною підготовкою проголошений цілком недвозначно. Отже, окреслення на рівні підзаконних актів та

інструктивних документів того навчального блоку, що забезпечуватиме виконання цих норм закону в усіх випадках, постало не таким вже й несумісним з університетською автономією, ба навпаки — цілком природним виявом освітньої політики.

До того ж, поширилася інформація про особливу роль філософії в діяльності ЮНЕСКО. На відміну від деяких наших колег, ця поважна організація, членом якої є Україна, дуже добре розуміє значення філософії, називаючи її «школою свободи»² й усіяко пропагуючи її викладання. Адже цінності не ростуть, як бур'ян, їх потрібно культивувати, розвивати аргументацію, визначати проблеми їхнього розвитку й винаходити ефективні сценарії подолання таких проблем. Понад те, Паризька декларація, підкреслюючи незамінність філософії в розвитку критичної здатності судити як «засадничого елементу будь-якої демократії», прямо стверджує: «викладання філософії має бути збережене або розширене там, де воно існує, створене там, де його ще не існує, і має відкрито називатися терміном “філософія”»³. ЮНЕСКО веде цю політику від часу заснування і домоглася неабиякого прогресу в багатьох країнах Африки й Азії. Було би великим скандалом, якби на тлі таких трендів у нас філософію, навпаки, перестали б викладати.

Посилання на «світовий досвід», а саме на те, що в університетах розвинених країн не існує обов'язкових курсів з філософії, виявилися настільки ж недоречними, як і очікування від «автономії». Адже системи освіти різних країн, як правило, є досить своєрідно побудованими, тому їх не можна механічно запозичувати чи порівнювати. Наприклад, у Франції студенти нефілософи справді не вивчають філософії. Проте сама по собі ця констатація буде софізмом, якщо не додати, що студентом у Франції стають після отримання бакалаврського диплома в ліцеях, останній рік навчання в яких (незалежно від профілю) передбачає обов'язкове вивчення філософії (для гуманітаріїв 8 годин на тиждень, для майбутніх інженерів — 3 години). Подібна ж система діє в Італії й деяких інших країнах. Американська система *liberal arts*, на яку орієнтовані бакалаврські програми Стенфорда, Гарварда, Єля, Принстона, Колумбійського університету, передбачає істотний блок різнопланових (передовсім гуманітарних) дисциплін, з якого студент неодмінно має вибрати на свій розсуд певну кількість курсів, що не є для нього фаховими. Одне слово, засадову систему освітніх балансів, покликану залучати обидві півкулі мозку, можна будувати по-різному. Питання в тому, що така система неодмінно має бути й існує скрізь, зокрема й у нас. Добра вона чи погана — це вже інше питання. Тож, демонтуючи суто адміністративним шляхом нашу, потрібно чітко розуміти ту, яка виникне натомість, а не роз-

---

² Див.: *La philosophie, une école de liberté*. Paris : UNESCO, 2007.

³ Міжсекторальна стратегія ЮНЕСКО у галузі філософії. Додаток II: Паризька декларація щодо філософії. В: UNESCO, doc. 171 EX/12, p. 1, URL = <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001386/138673E.pdf>>.

раховувати на невидиму руку ринку, що виправить всі прорахунки чиновницького реформування.

Зрозуміло, що час реформ невіддільний від певної частки «творчого хаосу», вічного супутника усілякого новаторства. Проте в наших реформах, складається враження, хаосу значно більше, ніж самого новаторства, причому питома вага хаотичних станів істотно збільшується мірою просування «реформ». Освіта — це завжди система інституцій, не вибудувавши якої годі й мріяти про високі академічні показники. Навіть найавтономніших університетів не досить для якісної освіти, завжди потрібні ще й координаційні центри, стандарти, узгодження принципів і, дуже важливо, писані й неписані «червоні межі». Ці речі не падають з неба, вони виробляються десятиліттями. Занадто різкі рухи в загальній атмосфері творчого хаосу (який нагадує просто хаос, чесно кажучи) можуть зруйнувати те, що є, але неспроможні створити щось життєздатне навзамін. У наших умовах МОН дивним чином ніби зняв із себе традиційну роль такого центру, втім, залишивши за собою всі повноваження й надалі одноосібно ухвалюючи всі стратегічні рішення. Риторика «автономії» виявилася просто прикриттям чергової владної стратегії, ліберальної за фразеологією, але глибоко візантійської за суттю.

Достатньо згадати скандальну епопею зі складанням нового переліку наукових спеціальностей. Офіційними каналами НАН було поширено проєкт Національної стандартної класифікації освіти, що став справжнім шоком для всієї академічної спільноти. Філософію, зокрема, пропонувалося зарахувати в «Суспільні [sic!] науки», звівши її до чотирьох спеціальностей («Діалектика та теорія пізнання», «Етика, естетика», «Філософія освіти, науки, культури», «Онтологія, гносеологія, феноменологія»), що глибоко вражали своєю «гомогенністю», а релігієзнавство включити у «Богослов'я», ще одну галузь «Суспільних наук». Коли такі проєкти фігурують не в рубриках газетних курйозів, а в офіційних розсилках НАН, стає зрозуміло, що почалася руйнація базових рівнів системи.

За таких умов єдиним засобом впливу міг бути лише громадський спротив, на першому етапі суто інтелектуальний (дуже добре, що переходити до інших етапів не довелося, хоча ментальна готовність до них просто висіла в повітрі). Примітно, що роль координаційного центру, своєрідного галузевого тред-юніону, взяв на себе Український філософський фонд, тобто не офіційна академічна структура, а саме громадська організація філософів. Довелося діяти за кількома напрямками — роз'яснення у соціальних мережах і ЗМІ стану справ і рівня загроз; мобілізація колег і розроблення ефективних шляхів розв'язання очевидного соціального конфлікту; підготовка пропозицій для МОНу щодо місця філософії в тій реальності, яку утворив новий Закон про вищу освіту (з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін); блокування недолугих проєктів філософських спеціальностей.

Зрештою, цей комплекс заходів дав певні результати, оскільки помилковість надто прямолінійного тлумачення принципу університетської авто-

номії вочевиднилася. До акцій протесту не дійшло, оскільки третього лютого відбулася нарада у віце-прем'єра В'ячеслава Кириленка, за участі міністра освіти, голови парламентського комітету з питань науки і освіти й представників гуманітарної спільноти, зокрема філософів (Мирослава Поповича, Євгена Бистрицького, Сергія Пролєєва та ін.). Обговорення одразу набуло конструктивного характеру, оскільки міністр визнав слушність пропозицій, вироблених колегами з УФФ, до яких приєдналися представники інших академічних осередків (див. Додаток 1). Компромісне рішення того ж дня оприлюднив сам віце-прем'єр у своєму блозі: «1) буде новий наказ Міносвіти, який зніме напруження, що виникло довкола філософсько-українознавчого блоку предметів; 2) для його напрацювання під егідою міністерства створять робочу групу, до якої увійдуть також гуманітарії; 3) академічну спільноту, ректорів вишів на пропозицію міністра Квіта долучать до творення нових Державних стандартів вищої освіти; 4) історики та філософи мусять подбати, аби в непрофільних вишах слухати їхні курси було справді цікаво та корисно»⁴. Додам від себе, що міністр пообіцяв також зберегти в аспірантурі філософський блок обсягом не менше 6 кредитів ЄКТС.

Ця нарада справді істотно зменшила напругу, хоча потім цікаво було читати деяких персонажів у соцмережах, які звинувачували нас у «кулуарному тискові» на міністра освіти! Мабуть, ми принагідно створили принципово нові форми «кулуарного» тиску — з широким оприлюдненням вимог, мобілізацією громадськості, розробленням конструктивних сценаріїв... Втім, хай би якими були оцінки, стало зрозумілим, що всі сторони конфлікту посприяли підсумковій перемозі здорового глузду.

На початку березня міністрові освіти було адресовано листа від представників філософської спільноти щодо переліку спеціальностей (див. Додаток 2). Реакція на нього теж була показовою: міністерство взагалі оголосило себе непричетним до розповсюдженого скандального проекту й висловило подив, що його якимось пов'язують з цим дивним документом. Що ж, особливих вибачень ніхто й не чекав, головне, що справу було зроблено.

Проте рішення, ухвалені на описаній вище нараді, ніхто не поспішав (з різних причин) утілювати, і це створило неймовірну інтригу, оскільки наближався час затвердження університетських навчальних планів, а жодних інструкцій щодо того, чіпати чи не чіпати філософію, не надходило. Закінчилася вся епопея захопливим голівудським фіналом, яким став Лист (не наказ, але хоч щось) Міністерства № 1/3-120 від 11.03.2014, що дуже настійливо рекомендував університетам забезпечити для непрофільних спеціальностей щонайменше 12-кредитний гуманітарний блок, складений на базі дисциплін, що викладалися традиційно. Що ж, в ситуації цілковитої невизначеності цей лист відіграв стабілізаційну роль, оскільки став чітким

---

⁴ Кириленко, В. «Війна і філософія». В: *Українська правда*, 03.02.2015, URL = <<http://blogs.prawda.com.ua/authors/kyrylenko/54d124ac7b19d/>>.

сигналом дещо охолонути на адресу надто запальних «реформаторів»-мародерів: «беспредел» поки обіцяли не вітати.

Що ж ми маємо нині, в якому статусі перебуває університетська філософія через майже рік, що збіг після всіх цих подій? Ми збереглися в якомусь формальному статусі — це радше добре, ніж погано. З іншого боку, статус цей тимчасовий і вельми непевний. Якщо згадати рішення лютневої наради, то більшість із них так і залишилися на папері.

(1) Нового наказу Міносвіти, «який зніме напруження, що виникло довкола філософсько-українознавчого блоку предметів», немає і не передбачається, судячи з усього. Що таке філософсько-українознавчий блок мають з'ясувати в самих вишах, добре, якщо не навкулачки. (2) Під «егідую міністерства» жодної робочої групи за участі гуманітаріїв поки не створено. (3) «До творення нових Державних стандартів вищої освіти» представників філософської громадськості поки не долучено, хоча, зрештою, ще ніхто, здається, не вирішив, що взагалі розуміти під цими стандартами. Філософський блок в аспірантурі ніяк не формалізовано, хоча міністр поки не відмовляється від своїх слів.

Головною проблемою нині є не видалення філософії з навчальних планів, до неї у потенційних мародерів у вишах просто не доходять руки. Адже, за новим Законом, 2/3 скороченого до 30 годин навчального кредиту ЄКТС має припадати на самостійну роботу студентів (відповідно, на аудиторну роботу припадає лише 10 годин з 30-ти), у той час як максимальне річне суто навчальне навантаження викладачів знижується лише до 600 годин. Це означає тільки одне: катастрофічне скорочення ставок, причому не тільки у нашій парафії. Проте загальноуніверситетські кафедри мають постраждати першими. Європейську норму щодо навчального кредиту в нас традиційно забули доповнити аналогічною європейською нормою щодо навчального навантаження викладача. Що тепер робити, точно не знає ніхто, і це (укупі з новим переліком навчальних спеціальностей, який нас не торкається безпосередньо, але, мабуть, таки відіб'ється рикошетом) є справжнім увінчанням хаосу, так креативно створеного міністерством.

А чи подбали (4) філософи, «аби в непрофільних вишах слухати їхні курси було справді цікаво та корисно»? Це питання хотілося б обговорити насамкінець. Що таке «цікаво та корисно» за умов автономії — проблема, бо в усіх свої зацікавлення. Не важко припустити, що десь із цим буде краще, а десь гірше. Але тут слід зважати на істотнішу обставину. Нам спершу треба зрозуміти стан нашої філософської спільноти, яка лише й може бути єдиним справжнім носієм фахових стандартів і етосу. Як на мене, наша спільнота з об'єктивних причин є надто небезпечно роз'єднаною й неоднорідною, зважаючи на ключову роль солідарності для самого її виживання. У нас надто різні уявлення про кваліфіковане і некваліфіковане, припустиме і неприпустиме, різні етичні стандарти, різна готовність до тих чи тих компромісів. Відтак, ми готові виступати спільним фронтом і ставити

підписи під спільними документами лише у час граничних загроз, та й то не всі (деякі колеги навіть вважають можливий колапс теперішньої філософської освіти цілком позитивним явищем). Коли ж ідеться про повсякденну ініціативу, волонтерство в інтересах спільноти, нові ініціативи за дещо оновлених можливостей, зрештою, про елементарну корпоративну солідарність, тут ситуація вельми заплутана й неоднозначна. Наша спільнота невпинно диверсифікується, розділяється на фракції, й ніхто не знає, чи встигне вона структуруватися й узяти свою долю у власні руки, доки ще матиме хоч якусь долю.

Олег Хома — доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Вінницького національного технічного університету, головний редактор журналу «Sententiae».

Додаток 1

Міністру освіти і науки України
проф. Квіту С.М.

Шановний Сергію Мироновичу!

Зміна керівництва Міністерства освіти і науки, що відбулася на хвилі народних протестів проти попереднього злочинного режиму, давала надії на позитивні й ефективні перетворення в освітній та науковій сферах, поза якими розвиток країни та суспільства є неможливим. Однак низка останніх кроків очолюваного Вами МОН України викликає серйозне занепокоєння вчених і освітян, загрожуючи вкрай негативними наслідками для вищої освіти та підготовки наукових кадрів. Реалізація деяких вже оголошених чи запланованих рішень лише поглибить наявні проблеми, сприяючи не їх розв'язанню, а загостренню соціальної напруги та дискредитації уряду, а отже, матиме небажані наслідки в умовах і без того серйозної кризової ситуації в Україні.

Про які кроки йдеться?

Наказом МОН №1392 від 25.11.2014 скасовано наказ МОН від 09.07.2009 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента». Відповідно, студенти українських вищих навчальних закладів (за винятком студентів профільних гуманітарних спеціальностей) не вивчатимуть, як обов'язкові, такі предмети, як: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Історія України», «Історія української культури», «Іноземна мова», «Філософія». Понад те, студенти вищих навчальних закладів з наступного року звільнені від обов'язкового вивчення не лише цих, а й будь-яких інших нормативних гуманітарних дисциплін.

Попри посилання на «набуття чинності Закону України „Про вищу освіту”», зазначений наказ, який нібито відкриває шлях вишам України до «автономного» формування навчальних планів, вочевидь суперечить одному з фундаментальних принципів освіти, унормованих Законом, — принципу **компетентності**, визначеному, як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, **способів мислення**, професійних, **світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей**» (розділ 1, ст.1, п.13). Надання гуманітарним дисциплінам статусу «необов’язкових» (а за реалій переважної більшості ВНЗ, змушених до суттєвого скорочення обсягів аудиторних годин, педагогічного навантаження і викладацьких ставок, — їх фактичного вилучення з навчального процесу) не тільки не сприятиме опануванню студентами зазначених у Законі навичок, якостей і цінностей, а й фактично унеможливить набуття ними власне «компетентності» як такої.

Крім того, мотивуючи скасування переліку обов’язкових дисциплін прагненням забезпечити вишам право на «автономію» навчальних планів, відповідальні працівники МОН у своїх коментарях суперечать нормам ст. 9 та 10 розділу III «Закону про вищу освіту», згідно з якими саме **центральный орган виконавчої влади у сфері освіти і науки** за погодженням з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти розробляє для кожної спеціальності **стандарту освітньої діяльності**, які є **обов’язковими** до виконання всіма вищими навчальними закладами (незалежно від форми власності та підпорядкування), а також науковими установами, що здійснюють підготовку докторів філософії та докторів наук. Таким чином, **саме в компетенції МОН України** залишається визначення «вимог до освітньої програми» фахівців, у т. ч. **«нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованого у термінах результатів навчання»** (ст. 10 Закону).

Особливо небезпечним і недалекоглядним кроком видається позбавлення обов’язкового статусу базової для вищої освіти дисципліни «Філософія», вивчення якої має ключове значення для формування навичок самостійного, критичного й логічного мислення, творчого інтелектуального пошуку та неупередженого наукового аналізу, а також виховання соціально відповідальних особистостей з активною життєвою і громадською позицією, з усталеними ціннісно-світоглядними орієнтирами, що відповідають духу сучасності та нагальним потребам розвитку суспільства. Позбавившись філософської складової вищої освіти, наші університети та інститути швидко перетворяться на «кузні ремісників», покликані забезпечити своїх випускників лише вузькофаховими знаннями й навичками. Розраховувати на здатність їх до розвитку науки, культури, освіти, громадянського суспільства не варто.

Не варто очікувати також ані конкурентоспроможності вихованців «реформованих» у такий спосіб вишів на світовому ринку праці, ані відповідності їхньої «компетентності» європейським освітнім стандартам. Згадаймо, що за всього розмаїття форм і змісту освітнього процесу в різних країнах засаднича роль філософії у європейській інтелектуальній традиції є загально-визнаною. Її роль є незамінною як у розвиткові та забезпеченні автономії розуму й самих вимог раціональності на основі критичного, неупередженого

мислення, так і в опануванні будь-якою особою ціннісно-світоглядних засад свого існування. Згадаймо також *ухвалену у 2002 р. Виконкомом ЮНЕСКО Міжсекторальну стратегію у галузі філософії* (документ, який розробляли впродовж двох років за участі п'яти сотень НДО та близько 600 університетів з усього світу). Зазначений вище крок МОН України прямо суперечить нормам *Паризької декларації*, що є невіддільною частиною цього документа: *«Викладання філософії має бути збережене або розширене там, де воно існує, створене там, де його ще не існує, і має відкрито називатися терміном „філософія”»*, адже «викладання філософії, формуючи вільний і вдумливий розум, здатний опиратися різним формам пропаганди, фанатизму, виключення й нетолерантності, сприяє мирові й готує кожного узяти на себе відповідальність за розв'язання великих питань сучасності, особливо в царині етики».

Закликаючи до забезпечення елементарних умов для виконання філософією своєї ролі ключового гуманітарного, ціннісно-світоглядного чинника в структурі української вищої освіти, жодним чином не маємо на увазі якийсь єдиний для всіх ВНЗ курс філософії. Дбаючи про збереження ціннісно-світоглядної складової освіти, яку забезпечує викладання курсів філософської спрямованості, наголошуємо на тому, що зміст і форми цих курсів можуть бути вельми розмаїтими й відповідати як профілю спеціальності, так і конкретиці суспільно-політичного та культурно-інтелектуального життя в країні та світі. Одна з переваг таких курсів — не виклад унормованого змісту, а можливість ґрунтованого на філософському пізнанні обговорення в студентській аудиторії нагальних суспільних проблем та викликів сучасності, яке здатне сприяти свідомому визначенню студентами власних ціннісних орієнтацій. Безумовно, реалізація цієї мети є важливим і безпосереднім завданням для української філософської спільноти, до розв'язання якого вже докладено (і докладатиметься в подальшому) чимало зусиль. Але така реалізація потребує розуміння й належної підтримки з боку Міністерства освіти і науки, поза якими приречена, зважаючи на фактичне скасування філософських дисциплін у наших ВНЗ, залишитися марними потугами поодиноких «ентузіастів».

Не менше занепокоєння філософської спільноти викликає й запропонований МОН України проект нового «Положення про порядок підготовки фахівців ступенів доктора філософії та доктора наук в аспірантурі (ад'юнктурі) та докторантурі вищих навчальних закладів (наукових установ)». Як впливає з проекту, у підготовці науковців МОН також сподівається обійтися без філософської складової, обмежившись вивченням спеціальності, іноземної мови і чогось на кшталт «організації наукової роботи». Цей намір викликає ще більший подив, оскільки йдеться про ілюзорне сподівання готувати справжніх науковців, інтелектуальну еліту нації без належних ціннісно-світоглядних орієнтирів, без формування «культурного горизонту», без розумового «вишколу» — тобто без виконання тих завдань, якими споконвіку опікується філософія. У світлі запропонованих новацій намагання підготувати з осіб, позбавлених необхідності та змоги вивчати філософські дисципліни в студентські роки, «докторів філософії» в тих чи тих галузях виглядає алогічним і

просто кумедним (тим паче, в контексті європейської традиції, де філософська освіта навіть за «темних часів» середньовіччя мала базовий і пропедевтичний статус для отримання будь-яких спеціальних знань у вищих школах). На наше глибоке переконання, філософська підготовка (зрозуміло, з урахуванням профільного характеру спеціальностей) має ввійти до «порядку підготовки фахівців ступенів доктора філософії» як обов'язкова його складова (поряд із зазначеними вище складовими).

Зрештою, дозволимо собі нагадати, що утиски громадянських свобод завжди починалися з гонінь на філософію. Нагадаємо також, що у вітчизняних університетах уже закривали філософські кафедри і факультети: у 1850 р. це зробив російський самодержець Ніколай I (руками сумнопам'ятного міністра П.А. Ширінського-Шихматова), а на початку 1920-х рр. — більшовики, впевнені в тому, що самих лише «робфаків» цілком вистачить для побудови світлого майбуття. Згадаймо і те, що вигнання з радянських теренів у 1922 році провідних філософів, змушених під загрозою знищення залишити країну на відомому «філософському пароплаві», стало символом усталення тоталітарного репресивного режиму.

Сподіваємося, що МОН України, дослухаючись до голосу наукової та освітянської громади, зупинить вкрай небезпечне, згубне для європейських перспектив країни та якості освіти нищення філософії, запровадивши обов'язкове викладання курсів філософського спрямування до стандартів освітньої діяльності всіх спеціальностей та програм підготовки фахівців у аспірантурі.

З повагою,

Директор Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди
НАН України, академік НАН України

М.В. Попович

Декан філософського факультету
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка, академік НАН України,

А.Є. Конверський

Ректор Національного педагогічного університету
ім. Н.П. Драгоманова, чл.-кор. НАН України,
академік НАПН України

В.П. Андрущенко

Ректор Київського університету
ім. Бориса Грінченка, академік НАПН України

В.О. Огнев'юк

Директор Міжнародного фонду “Відродження”,
професор

Є.К. Бистрицький

Президент Українського філософського фонду,
головний редактор журналу “Філософська думка”,
професор

С.В. Пролєєв

Декан гуманітарного факультету Національного
університету “Кієво-Могилянська академія”,
професор

М.Л. Ткачук

Голова Співки дослідників модерної філософії,
професор

О.І. Хома

Міністру освіти і науки України
С.М. Квіту

Шановний Сергію Мироновичу!

Ознайомившись із Проектом Національної стандартної класифікації освіти, філософська спільнота України, зокрема Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Міжнародний фонд «Відродження», філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, факультет гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», філософський факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, філософський факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, філософський факультет Одеського національного університету імені І.І. Мечникова рекомендують включити галузь «Філософія» до переліку «01 Гуманітарні науки» (відповідно до чинної Міжнародної стандартної класифікації освіти-2011, затвердженої ЮНЕСКО) із мінімальним переліком спеціальностей, який, на нашу думку, відповідає сучасному стану філософських досліджень у світі:

№ НС	Наукові спеціальності	Основні напрями філософського дискурсу та досліджень, що відповідають спеціальності
1	Теоретична філософія	Онтологія Гносеологія
2	Історія філософії	Історія західної філософії Історія східних філософій Історія вітчизняної філософії
3	Соціальна і політична філософії, філософія історії	Соціальна філософія Філософія історії Політична філософія / Філософія політики Філософія права Філософія економіки
4	Філософія культури та філософська антропологія	Філософія культури Філософія мови Філософська антропологія Філософія освіти Філософія техніки
5	Філософія науки	Філософія науки Методологічні проблеми гуманітарного пізнання Методологічні проблеми природничого пізнання
6	Логіка	Логіка
7	Етика	Етика
8	Філософія мистецтва та естетика	Естетика Філософія мистецтва
9	Філософія релігії та релігієзнавство	Філософія релігії Релігієзнавство
10	Українознавство	Українознавство

У цьому контексті варто наголосити, що спеціальність «релігієзнавство» необхідно виключити із галузі «Богослов'я» і включити її як спеціальність «філософія релігії і релігієзнавство» до галузі «Філософія»; за спеціальностями «релігієзнавство» та «українознавство» можуть присуджуватись наукові ступені як з філософських, так і інших наук.

При цьому варто зазначити, що дані спеціальності, перш за все, необхідно розглядати у контексті III рівня вищої освіти — I наукового ступеня.

За необхідності ми готові додатково аргументувати свою позицію та неприйнятність запропонованого у Проекті Національної стандартної класифікації освіти переліку філософських спеціальностей (зокрема, у плані невідповідності Міжнародній стандартній класифікації освіти). Готові також до конструктивної співпраці з МОН України, зокрема делегувати найбільш компетентних та авторитетних фахівців до складу робочої групи з розроблення даної стандартної класифікації та інших документів, що стосуються науково-освітньої діяльності.

Директор

Інституту філософії імені Г.С. Сковороди
НАН України, академік НАН України

М.В. Попович

Ректор

Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доктор філософських наук, професор

В.П. Мельник

Директор Міжнародного фонду «Відродження»,
доктор філософських наук, професор

Є.К. Бистрицький

Президент Українського філософського фонду,
Головний редактор журналу
«Філософська думка»,
доктор філософських наук, професор

С.В. Пролєсв

Декан

філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, академік НАН України

А.Є. Конверський

Декан

факультету гуманітарних наук
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
доктор філософських наук, професор

М.Л. Ткачук

Декан

філософського факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
доктор філософських наук, професор

І.В. Карпенко

Декан

філософського факультету
Одеського національного університету

імені І.І. Мечникова,
кандидат філософських наук, доцент

О.В. Чайковський

Завідувач кафедри філософії
та гуманітарних наук
Вінницького національного
технічного університету,
доктор філософських наук, професор

О.І. Хома

Професор кафедри філософії та релігієзнавства
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
доктор філософських наук, професор

В.І. Менжулін